

POLIITILISUSE KEEL

Acta Semiotica Estica IX. Erinumber: Poliitilisuse semiootika. Tartu: Eesti Semiootika Selts, 2012. 281 lk.

Käesoleva arvustuse alustuseks kõlaga kõhklus ja kimbatus. Semiootikaaja-kirja erinumber kõneleb poliitilisusest, seega ennekõike võimusuhetest keeles: võimust märkide vahel, erinevate märke-süsteemide vahel, märkide vastuvõt-mise ja tõlgendamise võimuaspektidest. Kui heita kriitikuna pilk uurimisobjekti peeglisse, selle asemel et neelduda ko-hemaid kirjutamise hoogu, siis meenu-tab kogumik seda, mis ammuigi teada: võimusuhted läbivad keele kasutamise viise kõikjal; ei ole nii, et leidub mingi piiritletud poliitilisuse valdkond, mida õnnestuks mittepoliitilisest keelest iso-leerida ning eraldi uurida. Seejuures on kriitika üks keelevõimu ehedamaid väl-jendusvorme, mis ei luba kriitikul tege-leda pelgalt teksti nautimisega – vaja on analüütilist struktuuri ja norma-tiivseid hinnanguid. Hoomates kriitika võimu ja sellega kaasnevat vastutust, tunneb selle kirjatöö autor ennast nagu vähik võõrsil, kes peab rakendama krii-tilist *hybris*'t. Sest mis on XXI sajandi humanitaarteadusliku kirjatöö mõõt? Ennekõike kõnelemine argoos, mida antud teadusharu spetsialistid valdavad, kõnelemine spetsialistidelt spetsialisti-dele. Ükski teadusajakiri ei tegele läbi-valt ja pidevalt oma teadusharu aluste lahtimõtestamisega, et olla mõistetav igale „intellektuaalile tänavalt”. Ometi loetakse siinses kirjatöös vaadeldavat kogumikku üldintellektuaalselt lähte-kohalt, olemata kodus semiootikas ning olles üksnes põgusalt huvitunud täna-päeva poliitilisest filosoofiast. Seetõttu on paljud järgnevad kriitilised märku-sed kantud erialase tausta puudumi-sest. Kirjatöö ilmumine laiemalt keelest ja kirjandusest huvituva auditooriumi jaoks võiks siiski säärast lähenemist

õigustada. Järgnevalt küsime: mida olulist võiks vaatlusalune kogumik ter-vikuna öelda poliitilisuse semiootika kohta, ilma et lugeja peaks kaevuma se-miootika ja poliitilise mõtlemise aluste rägastikku?

Üldisi tähelepanekuid

Kogumikus sisaldub kümme teadus-artiklit kokku 12 autorilt (kaks artik-lit on ühistööd) ning lisaks lühemaid kommentaare-arvustusi-kroonikat. Paljud tööd on põnevalt kirjutatud ning avardavad kahtlemata lugeja silmarin-gi. Kuid kui vastata eelmise lõigu lõpus püstitatud küsimusele, tuleb tõdeda, et kogumik suletud tervikuna ei ole pii-sav mõistmaks poliitilisuse semiootili-se analüüsi omapära ning võimalikku potentsiaali. Kogumiku mõttekäikude nautimiseks on vaja mitmete eeltead-miste olemasolu. Kes soovib mõista, mida kujutab endast semiootika või milles seisneb poststrukturealistliku poliitilise mõtlemise eripära, peab alus-tama lugemist teistest allikatest, käes-olev kogumik asju „puust ja punaseks” ei tee.¹

Kas pole ajakirjalt sisulise terviku nõudmine kriitiku kiuslik vemp? Mis sellest, et tegemist on sisulist pealkirja kandva erinumbriga, humanitaartea-duses on ju võimalik kirjutada kõigest ükskõik mil viisil, sisuline laialivalgu-vus on tema pärisosaks. Ja tõesti leidub kogumikus tekste (nt Jaak Tombergi ja Anu Haameri tööd), kus sugugi mitte semiootikateadlastest autorid ajavad oma asja, mis üksnes väga avaralt ja tinglikult vaadates võiks semiootika-

¹ Kultuurisemiootika metodoloogiliste aluste mõistmiseks sobiks suurepäraselt Mihhail Lotmani hiljuti ilmunud monograafia „Struktuur ja vabadus I” (2012). Poliiti-lisuse mõistega seotud allikatest järgmises alapeatükis.

ga seostuda — on ju kogu tunnetuslik tegevus märgiline.² Kuid sisulise teraviku taotlus pärineb sedakorda siiski kogumiku koostajatelt endilt: nimelt ilmus antud number teadusgrandi „Võimusuhete ja poliitilise kommunikatsiooni semiootilise analüüsi perspektiivid” raames, neli kogumikus esindatud autorit on antud grandit täitjateks. Andreas Ventseli juhitud teadusprojekti eesmärgiks pole mitte üksnes uurida poliitilisi nähtusi siit ja sealt, vaid rajada poliitilisele semiootikale metodoloogiline alus,³ samuti rõhutatakse projekti aluseks olevate metodoloogiliste lähtekohtade kehtimist vaatlusaluse kogumiku eessõnas (lk 7–8).

„Poliitilisuse semiootika” avab mainitud metodoloogilisi aluseid kaunis napilt: eessõnas pühendatakse sellele paar lõiku (lk 7–8), lisaks tutvustatakse aluseid lühidalt Rein Ruutsoo ja Peeter Selja artikli esimeses osas (lk 112–123). Küsimus pole selles, nagu oleks metodoloogia tänaseni välja töötamata, pigem vastupidi: poliitilisuse semiootika põhialused on pikemalt välja arendatud juba teisel, ennekõike Andreas Ventseli⁴ ja Peeter Selja⁵ doktoritöödes, aga ka mainitud autorite paljudes eelnevates artiklites. Seega tuleks käesolevas kogumikus läbiviidud empiiriliste analüüside aluste tõsiseks kaalumiseks pöörduda mujale, lugeda ennast sisse tausta. Olgu mainitud, et moodsale ajale kohaselt on nii metodoloogia rajajate

² M. Lotman, Struktuur ja vabadus I. Semiootika vaatevinklist. 1.1. Tartu–Moskva koolkond: tekstist semiosfäärini. Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2012, lk 21.

³ Vt projekti lühikirjeldust <http://www.ut.ee/BOSE/teadus/teadusprojektid.html>, autor tänab Andreas Ventselit, kes avalikustas arvustuse kirjutamise hõlbustamiseks ka projektitaotluse mahukamad lähtematerjalid.

⁴ A. Ventsel, Towards semiotic theory of hegemony. Tartu: Tartu University Press, 2009.

⁵ P. Selg, An Outline for a Theory of Political Semiotics. Tallinn: Tallinn University, 2011.

dokoritööd kui ka enamik teadusartikleid avaldatud inglise keeles. Ajalugu kordub: kui eesti semiootikas hakkab taas midagi originaalset võrsuda, siis võõrsil ja teises keeles, kodukultuurile jäävad pudemed pidulaualt.

Igatahes jäi eelduste vähene esitamise kriitikut häirima, oleks oodanud pikemat emakeelset artiklit noorte teadlaste rühma teoreetilistest alustest või siis vähemalt täpseid lugemisjuhiseid selle kohta, mida tuleks Selja-Ventseli mahukast teadusloomingust eelnevalt lugeda. Ainus tekst, mille pealkiri vaadeldavas kogumikus piisavalt avarale teoreetilisele haardele vihjab, on rubriigis „Märkamisi” sisalduv Igor Gräzini „Poliitilise semiootika võimalikkus” (lk 229–237). Paraku on pealkiri petlik: Gräzini eklektiline fragmentarium vaatleb poliitikat (just kitsas tähenduses, millest Selja-Ventseli koolkond soovib hoiduda, vt lk 7) semiootika objektina, tehes seda repliike pilduvas memuaristikavormis, ennekõike Pronksõduri juhtumi näitel. Antud katsetust võiks nimetada teoreetilise selguse antipoodiks.

Enne põhiliste küsimuste lahkama asumist veel kaks vormilist märkust. Esiteks suurendaks lugejasõbralikkust autorite lühitutvustuste lisamine ajakirja lõppu. Teiseks tuleks astuda julgelt edasi Acta Semiotica Estica vaba juurdepääsu võimaldamise tänuväärsetel teel: tänaseks on täistekstina alla laetavad vaid kaks numbrit üheksast.⁶

Semiootika kaevik ja poliitilisuse mõiste võnkumine

Ei tea, kas see on semiootikale laiemalt omane, kuid nii Mihhail Lotmani vastses monograafias⁷ kui ka vaatlusaluses ajakirjas rõhutatakse semiootika eri-

⁶ <http://www.semiootika.ee/acta/ilmunud.html>, 1.I 2013

⁷ M. Lotman, Struktuur ja vabadus I, lk 193.

nevust filosoofiast, filosoofiale omaste taotluste puudumist (lk 7). Antud vastandumine tundub mulle mõlemal puhul imelik: Lotmani mõtisklusi teksti, märkide, semiosfääri, vabaduse üle võiks julgesti nimetada väga põnevaks keelefilosoofiaks; Ventseli-Selja koolkonna arusaam poliitilisusest on aga ju otse filosoofiast (Ernesto Laclau hegemooniateooriast) imporditud: „Poliitilisust kui protsessi mõistetakse siinses kontekstis permanentse antagonismina ühiskondlikus läbikäimises, mida ei saa kunagi täielikult või lõplikult lahendada” (lk 7).⁸ Eessõnast loeme eristumise selgituseks: kui poliitiline filosoofia on enamasti normatiivne, siis semiootika tundub et mitte, semiootika üksnes kirjeldab tähistamisprotsessides peituvaid võimusuhteid (lk 7).

Eessõnas väidetakse, et võim sisaldub igas tähistamisprotsessis, mis kehtestab teatud konfiguratsiooni, kuid välistab teisi võimalikke (lk 8). Sama mõtet väljendatakse Selja ja Ruutsoo artikli algul: tähendusüsteem koosneb heterogeensetest elementidest, mis asuvad asümmeetrilistes hierarhiasuhetes ning välistavad üksteist (lk 113–116). Seega on Selja-Ventseli koolkond importinud kultuurisemiootikasse põneva poliitika- ja keelefilosoofilise idee: kogu semioos on poliitiline, kogu märkide kasutus on poliitiline. Kultuurisemiootika peaks olema alati ka poliitilisuse semiootika.

⁸ Põhjalik filosoofiline sissevaade nii piiritletud poliitilisuse mõistesse on J. L i p p i n g, Suveräänsus sealpool riiki. – Iganenud või igavene? Tekste kaasaegsest suveräänsusest. Toim H. Kalmo, M. Luts-Sootak. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2010, lk 321–348. Algallikatest võib eesti keeles soovitada E. L a c l a u, Miks on tühjad tähistajad poliitikas olulised? – Akadeemia 2002, nr 6, lk 1180–1203; C. S c h m i t t, Suveräänsuse definitsioon. – Vikerkaar 1994, nr 5, lk 50–54; C. S c h m i t t, Poliitilise mõiste. – Kaasaegne poliitiline filosoofia. Valik esseid. Koost J. Lipping. Tartu: EYS Veljesto Kirjastus, 2002, lk 54–62.

Kui see tõlgendus paika peab (antagu andeks, kui olen teadmatusest liialt üldistanud), siis ei ole poliitilisuse semiootikal võimalik filosoofia tonti endast eemale peletada. Muidugi võib hoiduda poststrukturealistlikule poliitilisele mõtlemisele omasest (kuigi mitte vältimatust) programmilisest normatiivsusest, kuid iga subjekt, mis kultuurisemiootika järgi moodustub tekstilise autokommunikatsiooni läbi,⁹ peaks ju ometi poliitilisuse semiootika uurimusi lugedes muutuma, teadmise valguses ümber kujunema? Sealhulgas ka uurija-subjekt, semiootik, kes ei asu samuti semioosist väljaspool.¹⁰ Minu arvates kirjeldab poliitilisuse semiootika oletatavat mõju väga tabavalt kogumikus leiduv Jaak Tombergi artikkel (lk 90–109): kas ei ole paratamatu, et veenvalt esitatud poliitilisuse semiootika äratav lugeja utopia-unest düstooapiasse, kaotab meie poliitilise ja keelelise süütuse? Just neil radadel kõnnib kogumikus Ott Puumeister, kirjutades subjekti eneseloolest võimusuhetes – toetudes taas pigem filosoofiasse liigitatud autoritele (Agamben, Badiou, Foucault).¹¹ Kas ei peitu poliitilisuse semiootikas väljaütlemata emantsipeeriv paatos: näiteks Ruutsoo ja Selja artikkel tundub Eesti lähiajaloo teleoloogilist narratiivi siiski naeruvääristavat, mainides ka igatsust „analüütilise ajalookirjutamise” järele (lk 123–124). Mari-Liis Madissoni ja A. Ventseli artiklis liigutakse võõra

⁹ M. L o t m a n, Struktuur ja vabadus I, lk 172–175.

¹⁰ M. L o t m a n, Struktuur ja vabadus I, lk 181.

¹¹ Ääremärkuse korras: kas kultuurisemiootiline pidevalt kestva subjektiloome mudel autokommunikatsiooni läbi ei laienda antagonismi ka subjekti südamikku, nagu arvavad lacaniaanid? Ventsel ja Selg on oma teoorias üritanud Laclau panust psühhoanalüüsi mõjust puhastada, äkki on see ennatlik samm ning tuleks eneseloome semiootikasse kaasata nt ka Žižeki tööd?

modelleerimisel „kultuur–antikultuur”- mudelist dialoogilise „kultuur–teine kultuur”-mudelini, autorid näivad tundvat viimase mudeli suhtes süm- paatiat (lk 167–168). Mulle tundub, et hegemooniliste tähistusprotsesside analüüs toimib tahes-tahtmata kultuuritõkestusena, nii nagu seda kirjeldab oma artiklis Laclaule toetudes Remo Gramigna – analüüs näitab mingi tähistamissüsteemi piire, tekitades see- läbi tähistamisprotsessis katkestust, kokkuvarisemist (vt lk 84).

Veidi tuleb nuriseda ka empiirilise materjali üle. Kui Ventseli-Selja kool- konna metodoloogilised alused on kõi- kehõlmavad – poliitilisus on kõikjal –, siis nende empiirilised uuringud on seni piirdunud poliitiliste nähtustega kitsas tähenduses. Paraku on empiiri- listes analüüsides vähe üllatavat, seal saavutatud tulemused on enamasti triviaalsed ja üldteada. Näiteks Ruut- soo-Selja artiklis analüüsitakse anta- gonismi konstrueerimist Eesti taasise- seisvumise narratiivi näitel: sisuliselt valatakse teoreetilisse raami teada- tuntud intriig „rahvuslased vs. reformi- kommunistid ja Rahvarinne” – kes saab endale meie vabastamise au? Seda juttu on Ruutsoo suust palju kuulnud ning semiootiline analüüs annab lisaks vaid detaile. Samuti on haritud inimes- te jaoks üldteada Madissoni ja Ventseli artikli põhiavastus: eestlaste rahvus- lik identiteet on kujunenud võõra(ste) le vastandumise kaudu. Ootaks poliit- semiootikutelt tulevikus analüüsi, mis suudaksid lugejat üllatada kas laiema üldistusvõimega või siis tähistamise võimuaspektide väljakaevamisega seal, kus neid oodata ei oskaks, petliku neut- raalsuse näitelavalt (kuid millega võiks pärast Foucault’ d meid veel üllatada?). Senistes töodes on analüüsitud üksnes selliseid nähtusi, kus tähistamise hege- mooniline taotlus tugevalt ja ilmselgelt

esil on.¹² Loodan, et uurimiserühmal on silme ees n-ö suur pilt, kuhu tahetak- se analüüsidega liikuda, ning objektide valikul pole lähtunud pelgalt konjunk- tuursetest kaalutlustest. Empiirilises mõttes on kogumiku kõige põnevam tekst Juhan Saharovi analüüs hege- moonsest retoorikast liikumise Harta 77 näitel (lk 173–200) – analüüsitav ajalooline taust ja tekstid on eesti luge- jale vähem tuntud, mistõttu on artiklil ka üldhariv funktsioon. Olgu öeldud, et Saharov lähtub samuti Laclau hege- mooniateooriast, kuid ei sünteesi seda mitte Lotmani kultuurisemiootikaga, vaid sotsiaalse liikumise raamistus- teooriaga.

Laiemat üldistusvõimet igatsedes kerkib esile järgmine metodoloogiline alusküsimus: kas poliitilisuse semiooti- kal on pretensiooni kasvada üldsemioo- tikaks? S.t kas poliitilisus ja hegemoon- ilisus iseloomustavad ühtviisi kõikide tähendussüsteemide kehtestamist ning keeltevahelisi kodeerimisprotsesse? Kui jah, siis tuleks poliitilisuse semiootikal ümber sõnastada üldised keeleteoree- tilised alused, avada keele retooriline loomus.¹³ Antud üldistuse fikseerimine

¹² Eelnevates töodes on Ventsel ja Selg analüüsinud laulupidu, pronksiööd, meie-kategooria konstrueerimist totali- taarses keelekasutuses (vt A. Ventsel, Towards semiotic theory of hegemony, arti- klite osa).

¹³ Poststrukturealistlikud mõtlejad, sh Laclau, on ju avaldanud üht-teist keele re- toorilise loomuse kohta (P. De Man, Al- legories of Reading. Figural Language in Rousseau, Nietzsche, Rilke, and Proust. New Haven–London: Yale University Press, 1979; E. Laclau, The Politics of Rhetoric. – Material Events: Paul de Man and the Af- terlife of Theory. Toim T. Cohen, B. Cohen, J. Hillis Miller, A. Warminski. Minneapo- lis–London: University of Minnesota Press, 2001, lk 229–253); samuti tasub tähele panna Lakoffi metafoorteooriat, mida vaa- deldavas ajakirjas arvustab Silvi Salupere (lk 238–244).

avardaks diskussiooni välja, ka keeleteadlased ja -filosoofid saaksid võtta poliitilisuse semiootika kriitilise luubi alla. Kuid kui poliitilisus esineb erinevates tekstides erineval määral (ehk nt sekundaarsetes modelleerivates süsteemides rohkemal määral¹⁴) või kui leidub ka teisi tähenduste kehtestamise protsessesse hegemonilisuse kõrval, siis oleks vaja asjakohaseid tüpoloogilisi eritlusi ning metodoloogilisi juhendeid poliitilisuse isoleerimiseks.¹⁵ Ilmselt poliitilist pinget kandvate tekstide valimine uurimisobjektideks pole teoreetiliselt piisavalt veenev menetlus.

Artikleid seinast sein

Lisaks juba mainitud semiootilise hegemoniateooria alastele töödele sisaldab ajakiri mõtisklusi seinast sein. Remo Gramigna artikkel kultuuritõkestusest (lk 66–89) üritab luua silda kultuuriuuringute ja kultuurisemiootika vahele. Näidisobjektina analüüsitakse seejuures kultuuritõkestust reklaamide paroodiate kaudu. Analüüs toetub olulisel määral samuti Laclaule ning sisaldab vajalikku potentsiaali edasisteks uuringuteks. Risto Heiskala tutvustab süvateoreetilises artiklis (lk 42–65) sünteesi semiootilise sotsioloogia rajamiseks – tekst on analüütiliselt üles ehitatud ja veenev, kuid jääb eraldivõetuna vähe kõnekaks. Oleks vaja näha, kas ja kuidas pakutud programm empiirilise materjaliga toime tuleb. Anu

¹⁴ Juri Lotman tundub arvavat, et retoorilisust esineb erinevates tekstides ja kultuurides erineval määral (vt J. Lotman, Kultuurisemiootika. Tallinn: Olion, 2006, lk 186–211, eriti 193 jj).

¹⁵ Peeter Selg eristab oma doktoritöös erinevaid poliitilise kommunikatsiooni tasandeid ning seab eesmärgiks eristusi tulevikus täpsustada, vt P. Selg, An Outline for a Theory of Political Semiotics, lk 29 jj.

Haamer uurib kvalitatiivsete meetodite varal õppejõudude professionaalset identiteeti (lk 201–228). Tekst on koostatud ladusalt, sotsiaalteadustele kohase malli järgi: on küsitlus õppejõudude ideaalidest, andmete analüüs, mille käigus joonistuvad välja teatud tüübid jne. Samas ei ole midagi üllatavat ning seos semiootikaga tundub olevat nõrk.

Kõige põnevam ja sügavam artikkel kogumikus on Jaak Tombergi „Ärkamine düstooptiasse” (lk 90–108): teksti võib julgelt soovitada igale kirjandusteooriahuvilisele. Vaatamata napile mahule jõuab Tomberg korda saata väga palju: tuua esile kirjanduslike utopiate ja düstooptiate struktuursed sarnasused ning nendevahelise põhierinevuse: „düstooptia on utopia, millest on ärgatud” (lk 102). Tomberg analüüsib süvitsi subjekti positsiooni mainitud žanrites ning jõuab välja ärkamise-suikumise dialektikani kirjanduslikkuse väljal (lk 106). Nagu juba eelnevalt vihjasi, tundub Tombergi tekstis peituvat potentsiaal mitte üksnes ilukirjanduse, vaid ka ühiskonnas käibivate ideoloogiliste narratiivide analüüsiks.

Märkamiste rubriigist väärivad lisaks juba mainitud tekstidele esile tõstmist Andreas Ventseli arvustus Foucault’ viimasest eestikeelsest kogumikust ning Ott Puumeistri arvustus Roberto Esposito biopoliitikaalast monograafiast. Foucault on Eestis väga populaarne autor, kindlasti tasub tema austajatel tutvuda semiootiku tõlgendusega. Biopoliitikaalased uurimused, mis kaevuvad võimuhete toimimisse mikrotasandil, tunduvad siinkirjutajale väga olulistena – julgen lõpetada soovitusel, et ka poliitilisuse semiootikud võtaksid selle kaevetöö ette.

LEO LUKS